

ziek. Welnu, niet onaardig zegt Victor Hugo (Dien, I, Les Voix):

Swedenborg prit un jour la coupe de Platon,
Et, pensif, s'en alla boire à l'azur terrible.
Il entra sous le porche obscur de l'invisible
Et disparut. Où donc alla-t-il? Qui le sait?
Peut-être aux lieux sacrés où Socrate pensait,
Où, dans l'ombre, effleuré de l'urne des Homères,
Le vin de l'idéal sort du puits des chimères.

Uit hetzelfde plekje kan men nog steeds veel halen, dat geestelijk licht. Over David en Agamemnon. Over Rizpa en Niobe. En over „een" Rijk. Maar wil men David verstaan, en Rizpa, en HET ééne Rijk, dan moet men den bijbel hebben. En zich laten leeren door hem.

K. S.

*) Dit woordje „meer" is mij op het standpunt van prof. Obbink zelf veel te halfslachtig.

UIT DE SCHRIFT

Fijngevoeligheid.

En dit bid ik God, dat uwe liefde meer en meer overvloedig worde in erkenenis en alle gevoelens.

Filippenzen 1:9.

Fijngevoeligheid, — aldus wordt het best de bedoeling weergegeven van het woord, dat hier met „gevoelen" vertaald is.

Gelijk vaak een blinde in zijn vingertoppen eene uiterst ontwikkelde gevoelsontvankelijkheid bezit, waardoor hij bij de lichtste aanraking van voorwerpen eene juiste gewaarwording daarvan verkrijgt, — zoo is er op geestelijk-zedelijk gebied eene fijngevoeligheid, die bij het zwakste contact met goed en kwaad, en zelfs bij de nádering daarvan, aanstonds daartusschen weet te onderscheiden, en, naar gelang van den verkregen indruk, doet dóór-tasten of zich terugtrekken. Slechts gaat de vergelijking met den blinde in zóóverre niet op, als de apostel behalve van „gevoelen" óók spreekt van „erkenenis", het welk aangeeft een uit het Wóórd Gods leeren kennen en toestemmen van goed en kwaad; alzoo, een open oog houden in den geopenbaarden wil des Heeren.

Maar aldus, — geleid en gezuiverd door de onderwijzing der Schrift, — is deze zedelijke fijngevoeligheid een der kostbaarste schatten van het geestelijk leven. Ze behoort bij de waarachtige vroomheid, bij de teederheid van het kindschap Gods en de zuivere ontwikkeling van het geweten. Ze is een onwaardebaar sieraad voor den christen. En méér dan een sieraad. Ze is hem, door haar inspraak, een krachtige steun op den weg der heiligmaking, en geeft hem daardoor de goedkeuring te genieten, die God doet rusten op een zorgvuldigen levenswandel.

Helaas moet erkend worden, dat over deze gevoeligheid voor goed en kwaad bij ons christen-volk niet kan geroemd worden. Veeleer is er te klagen over ongevoeligheid, waardoor maar al te gemakkelijk de bezwaren van het geweten en van de christelijke levensvormen en zelfs van de Heilige Schrift worden overwonnen, en men op allerlei terrein spoedig met de wereld meeloopt; tot schade van het eigen geestelijk leven; en tot schade ook van de christelijke werkzaamheid in het midden der wereld, welke arbeid door niets zoozeer wordt belemmerd dan door de ongodvruchtigheid van den christen zélfen.

Er is dan alle reden, om ten opzichte van deze zedelijke fijngevoeligheid het woord van den apostel over te nemen en te betrachten: — „en dit bid ik van God"...

Toch hebbe men bij zulk bidden tegelijk oog voor de schuldige oorzaak van het kwijnen dezer gevoeligheid.

De apostel bidt voor de gemeente om meer liefde.

„En dit bid ik God, dat uwe liefde nog meer en meer overvloedig worde in erkenenis en alle gevoelens."

Hier blijkt het bedoelde fijne aanvoelen van wat goed is en kwaad zélf weer eene vrucht te zijn, eene vrucht van de heilige liefde voor God en den naaste. Zoo deze liefde rijker wordt en vermenigvuldigt, zal ook de teedere gewaarwording van wat al of niet geoorloofd is toenemen. Is niet reeds in het natuurlijke leven de liefde eene bron van verscherpte opmerkzaamheid en verfijnde gevoelens voor wat het voorwerp dezer liefde bedroeft of verheugt? En hoe veel te meer dan bij de heilige liefde, die zich richt op het hóógste voorwerp, — God en Zijn beeld. Zoo deze liefde verachtert, vermindert ook de ontvankelijkheid voor zedelijke indrukken. Zoo deze liefde toeneemt, wordt ook het vermogen versterkt om te onderkennen hetgeen den Heere mishaget of Hem welgevallig is.

Neen, wat goed en kwaad is, wat mag en niet

mag, is niet uitsluitend eene zaak van redeneering en discussie, van discussief denken; men zij gewaarschuwd te meenen, dat het langs zuiver-theoretischen weg kan worden uitgemaakt. Het is óók en veel waartachtiger eene zaak van liefde, eene zaak van het eerste en het groote gebod, eene zaak van de heilige liefde voor de eere van God en het heil des naasten. Zoo onze harten van deze liefde brandende waren, we zouden in dezen tijd niet zooveel discussie noodig hebben om te weten wat al of niet geoorloofd is. We zouden het weten, met heilige fijngevoeligheid. De teederheid der liefde zou hier beslissen. Wij zouden ook, — ondanks alle theoretische bevreemding daarover, — van ons afwerpen al den aanwas onzer wereld-gelijkvormigheid. En zoo iemand in onzekerheid mocht zijn over wat goed of kwaad is, — hij vrage, ja, om het licht des Woords over zijn weg, maar hij bidde tegelijk vurig tot God „dat zijne liefde meer en meer overvloedig worde in alle fijngevoeligheid".

U.

v. A.

KERKELUK LEVEN

Kerkelijk besef. II.

Altijd weer schijnt het noodig te wezen, dat er in onzen tijd op gewezen wordt, dat we de gereformeerde kerk niet maar beschouwen als „een" kerk te midden van andere kerken, maar als DE openbaring van het lichaam van Christus ter plaatse.

Dit beteekent natuurlijk niet dat we zouden zeggen, dat b.v. de christelijk gereformeerde kerk een valsche kerk is. Verre van daar. Maar het is in ieder geval een kerk, die ten onrechte bestaat, en welks bestaan slechts óf door menselijke dwaling (en dwaling is ook zonde) óf door menselijke moedwil in stand gehouden wordt.

Natuurlijk zijn we ervan overtuigd, dat onze christelijk gereformeerde broeders volkomen te goeder trouw dwalen. Maar daarmee is dan tegelijkertijd gezegd, dat zij een groots verantwoordelijkheid op zich laden, door de openbaring van het lichaam van Christus onnoodig te verscheuren.

Het doet ons leed, zeer veel leed, dat die verscheuring een feit is.

Maar nu gaat het niet aan, dat de kerkeraad van de gereformeerde kerk openbaar de christelijk gereformeerde kerk gelukwenscht als kerk met het feit, dat een nieuwe dienaar des Woords intrede doet en dat de afvaardiging der gereformeerde kerk zelfs openlijk, in zijn kwaliteit als ambtsdrager dier kerk, zich schaaft onder de prediking en de tucht van den dienst des Woords in de christelijk gereformeerde kerk.

Immers daarin ligt een erkenning van onderwerping. Wanneer Dr Ruys in de kerk zit bij Ds Ponstein, oefent Ds Ponstein over Dr Ruys de sleutelmacht uit. En dat niet maar over een zekeren „meneer Dr Ruys", maar over den dienaar des Woords, die daar zit als voorzitter van den kerkeraad der gereformeerde kerk te Lisse.

Hoe iemand een dergelijken toestand kan goed praten, is mij een raadsel.

Vervolgens dienen we er wel op te letten, dat het doen van den kerkeraad van de gereformeerde kerk van Lisse consequenties heeft. De kerkeraad oordeelt het noodig afgevaardigden te zenden bij de intrede van den predikant in de christelijk gereformeerde kerk. Hierin is méér dan een beleefdheidsvorm. Men wil den band tusschen de onderscheiden kerken onderling manifesteeren. Maar waarom zou men dezen band niet bij veel meer gelegenheden dan alleen bij een intrede manifesteeren?

Laten de leden der gereformeerde kerk te Lisse deze manifestatie alleen aan den kerkeraad over en alleen bij de intrede van een dominee? Is Pinksterzondag niet in de eerste plaats de gelegenheid voor zulk een manifestatie? Hoe wil Dr Ruys een gemeentelid, die den dienst des Woords in de gereformeerde kerk op de hoogtijden van het kerkelijk jaar verzuimt, en zich schaaft onder de prediking van Ds Ponstein, vermanen, wanneer die betrokken persoon zegt, dat hij er behoefte aan heeft om de eenheid van de kerken op zulke hoogtijden eens te manifesteeren?

Zoo schuilt er dus ook een ernstig paedagogisch kwaad in het doen en laten van den kerkeraad van Lisse.

Nu zegt broeder Warnaar, dat we een ruim en warm hart moeten hebben tegenover onze gescheiden broeders of zij den gereformeerde, christelijk gereformeerde of hervormd heeten. Dat ontkenet niemand. Maar de fout in dit betoog is, zooals we een vorig maal reeds zeiden, dat men niet onderscheidt tusschen de geloovigen en de kerk.

Dat is juist een symptoom van gebrek aan „kerkelijk besef". En kerkelijk besef is iets geheel anders dan „kerkisme".

Zoolang men het verschil tusschen deze twee niet kent, moge men dan al vrij te pleiten zijn

van kerkisme, kerkelijk besef bezit men toch in dit geval zeker niet.

Hoezeer men ten dezen gebrek aan inzicht toont, bleek mij ook deze week weer uit een correspondentie uit Rotterdam.

De betrokken broeder schrijft:

„De afgevaardigden der Geref. Kerk erkenden door hun tegenwoordigheid, de dragers van het z.g.n. ambt in de Chr. Ger. Kerk als dragers van de Heerschappij van Jezus Christus."

Uit hetgeen Uw redeneering voor consequenties opelscht, blijkt, dat het ambt in de Chr. Ger. Kerk geen ambt is, of beter zoo: door Uw gereformeerde zijn zegt U: Mijn God bij ons is de macht, welke Jezus op aarde achterliet en die Hij verbond aan de wettige ambtsdragers, maar aan de Chr. Geref. mijn God, geeft Gij dat niet.

Als U dit volhoudt en niet erkent, dat bijvoorbeeld Ds Ponstein te Lisse een wettig dienaar is, die wij beschouwen moeten als een van God geroepen dienaar, hoe zou U, wanneer dan Uw redeneering kerkelijk is, een kind aanvaarden door hem, door Ds Ponstein gedoopt? Zoo dat kind, wanneer het later Gereformerd werd, overgedoopt moeten worden, ja of neen? Ik zou U willen vragen: Erkent U hem van God geroepen, ja of neen?

Zulk schrijven als U deed, is, geloof ik, door God in den Bijbel volkomen veroordeeld. U lijkt een van de discipelen, die als Elia om vuur wilden bidden van den Hemel. U zou als Paulus, die vroolijk en blij was als Christus onder een deksel werd gepreikt in anderen zin een ergernis en dwaasheid noemen, dan Ds K. Schilder over hem mediteerde.

Als dat kerkelijk was wat U schreef, dan vind ik de Geref. Kerk veel gelijken op de secte der Farizeeën. O zoo zuiver in de leer. Zoo'n prachtige buitenkant van de beste witkalk, maar van binnen de lucht van hefdeloosheid, daar alle leven er uit is."

Tot zoover mijn correspondent.

In het schrijven van dezen broeder zit tenminste enthousiasme. Ik mag dat wel, al is het waar, dat het allerminst beleefd is. Het is evenwel tegenwoordig mode om dadelijk een „hoogen toon" aan te slaan. Inzicht in de feiten blijkt uit dit schrijven echter niet. Natuurlijk ontkenet niemand, dat het ambt in de christelijk gereformeerde kerk ook een ambt is. Maar de groote fout zit hierin, dat men nu als kerkeraad eener gereformeerde kerk zich onder het regiment van dat ambt schikt; daarin ligt het onhoudbare.

Ds Ponstein is zeker wettig in het ambt in de christelijk gereformeerde kerk gesteld. Maar wat beteekent dit nu voor de redeneeringen van mijn inzender?

We erkennen ook den doop door de roomschen bedienend. Mijn inzender ongetwijfeld ook. We erkennen ook dat de aartsbisschop van Utrecht wettig in het ambt gezet is in de roomsche kerk, en wanneer nu deze aartsbisschop ergens een priester benoemt, en die priester doopt een kind, dan erkennen we dien doop.

Maar beteekent dat nu, dat ook wij zelf ons onder het regiment van dien priester moeten buigen?

Het ambt van dien priester heeft gezag in zijn kerk, dat van Ds Ponstein in de christelijk gereformeerde kerk, maar mijn inzender kan alleen dat ambtelijk gezag van Ds Ponstein over zich zelf erkennen, indien hij lid is van de christelijk gereformeerde kerk van Lisse, en alleen in dat geval mag hij zich onder de heerschappij van dat ambt buigen.

Vergeet we toch niet, dat de dienst des Woords is uitoefenen van de sleutelmacht, en dat zich scharen onder de prediking is zich scharen onder het gezag van het ambt, in die bepaalde kerk, waar men den dienst des Woords bijwoont.

Ontkent men dat, dan verstaat men niet den zin van de bediening der sleutelen.

En van hefdeloosheid gesproken... broeder lees uw eigen brief.

Liefde wil de waarheid, bovenal de waarheid Gods.

Daarbij komt nog iets.

Wanneer we erkennen, dat in onze eigen kerken zelve de volmaaktheid niet werd gevonden, dan meenen we toch God ervoor te mogen danken, dat we in onze eigen kerken ontvingen de meest zuivere openbaring van het lichaam van Christus, die thans bestaat. Als iemand dat niet vindt van zijn eigen kerk, dan zondigt hij tegen zijn eigen consciëntie, en dus tegen God, door zonder protest of gravamen langer in die kerk te blijven.

Maar als iemand in zijn kerk leeft, dan heeft hij ook een roeping om te getuigen tegen het zondige gedrag van andere broeders en zusters, tegen de zondige verharding in den verkeerden wandel van andere kerkformaties.

Heeft de kerkeraad van de gereformeerde kerk te Lisse, zijn roeping getrouw, bij de intrede van Ds Ponstein dit getuigenis afgelegd?

Met de bespreking van het concrete geval te Lisse, is tevens antwoord gegeven op de vraag, die we de vorige week uit het schrijven van onzen abonné overnamen.

Het gaat niet om het standpunt van Dr Gunning. Wat Dr Gunning meent te moeten doen, ligt voor zijn rekening; en we hebben dezen broeder van harte lief.

Maar de gereformeerde kerken zullen nooit Dr Gunning kunnen uitmoedigen.

Zoolang een kerk prijs stelt op handhaving van de leertucht zal alleen een dienaar des Woords tot den dienst des Woords kunnen worden genoodigd, die door die kerk mede wetig tot den dienst werd geroepen; dat wil zeggen, dat in de gereformeerde kerken alleen tot den dienst des Woords kunnen worden toegelaten die personen, die op wettige wijze daartoe geroepen zijn, en in die kerken zelf zich aan de tucht der kerk hebben onderworpen.

Op welke wijze toch is het een kerkeraad mogelijk de tucht over de leer en het leven te handhaven, indien de dienaar des Woords die optreedt, geen enkelen institutionele band heeft met het eigen kerkverband?

J. W.

Een nieuwe „kerk”. — Lid zijn van meer dan één „kerk” (genootschap) tegelijk. Een puzzel. — Nóg een puzzel.

Dezer dagen wordt verspreid een circulaire van de C. S. K., de zooveelste letter-puzzel, waarvoor wij dagelijks geplaatst zullen worden. De C. S. K. is een vereeniging. Zij heet: „De Christen-Socialistische Kerk”. Op de vraag, wat zij is, antwoordt zij zelf:

Wat is de C. S. K.?

De Vereeniging „De Christen-Socialistische Kerk” te 's-Gravenhage, opgericht den 11en October 1929, is een godsdienstige gemeenschap van mannen en vrouwen, die — eenzijdig buiten de officiële kerken staande of geraakt zijnde wegens haar tekort aan bewustzijn en verantwoordelijkheid tegenover de brandende maatschappelijke vraagstukken, anderzijds gevoelende, dat deelneming zonder meer aan de socialistische arbeidersbeweging, niet kan geven een bevrediging van 'smenschen diepste geestelijke behoeften — met elkaar streven naar de stichting eener Christen-Socialistische Kerkgemeenschap op den volgende grondslag:

„De vereeniging erkent Christus als het Licht der wereld, als DE voorwaarde voor een gelukkig leven van individu en gemeenschap, als de Ziel van het Christendom.

Zij aanvaardt den Bijbel als het boek bij uitnemendheid van den Christelijken godsdienst.

Zij stelt zich niet op dogmatischen of theologischen grondslag, maar laat aan ieder vrij den vorm zijner christelijke denkbeelden zelf te bepalen.

Zij beschouwt het Socialisme — los van het Historisch Materialisme — als de beweging, die de heiligheid en prioriteit van den arbeid voorstaat en streeft naar de vervanging der mammonistische maatschappij door eene, waar Christus' leer van naastenliefde en broederschap ten volle tot haar recht kan komen.”

Iederen Zondag wordt een openbare godsdienst-oefening gehouden.

Tot de Vereeniging kunnen toetreden personen boven den leeftijd van 18 jaar, die den grondslag der Vereeniging aanvaarden. Het lidmaatschap van eenig kerkgenootschap is geen beletsel om toe te treden. De contributie wordt door ieder lid, naar eigen draagkracht en vermogen, bepaald, hetzij per week, per maand of anderszins.

Overigens kan ieder als begunstiger toetreden tegen een vrije bijdrage.

Ziezoo, weer een nieuwe „kerk”.

Dat alles hier onderstboven wordt gekeerd, ten aanzien van het „wezen” der „kerk”, zooals wij het immer verstaan hebben, behoeft hier natuurlijk geen enkele toelichting. Als „individu” gooit men in de C. S. K. de schuld op de „massa”: „de bestaande” kerk heeft een „tekort” aan dit, en een „tekort” aan dat; die „gemeenschap” plaatste wel onze personen „individueel” onder de verantwoordelijkheid om haar verantwoordelijkheid als de onze te aanvaarden, maar dat raakt ons niet, en daar moet u nu maar niet meer over praten, (dat doet u in andere gevallen ook niet!) en dus maken wij kalm iets nieuws, zonder te vragen, of dat onze verantwoordelijkheid voor God is naar Zijn Woord. Want wij weten niet, wat Gods Woord is; wij hebben in den bijbel slechts een boek bij uitnemendheid van den christelijken godsdienst; en voorts blijve het een open vraag, wat Christus is, en wat Licht is, vooral met een hoofdletter, en beemaal wat Ziel is, vooral met een hoofdletter. En volstrekt een open vraag blijve wat „HET” christendom is, gegeven de „christenheid”. En de christenheid, gegeven het christendom. En nu staat onze draaimolen voor u gereed, komt u binnen.

Wij zullen er maar niet meer van zeggen.

Slechts wijzen we erop, dat men hier, door voor deze „vereeniging” den naam „kerk” te kiezen, zoo duidelijk mogelijk manifesteert, en dan ook eerlijk schrijft, dat men van twee „kerken” tegelijk lid kan zijn. Men komt er rond voor uit, dat OOK menschen, die tot nu toe lid van een onze confessie erkennende kerk waren, en dus nog steeds in hun confessie spraken van „de” kerk, die er is, wijl ze er zijn MOET, en daarom pretendeert, dat ieder „schuldig is zich bij haar te voegen”, thans even officieel mogen uitspreken, dat ze dat alles wel zoo laten staan, maar daar toch eigenlijk niets meer van gelooven, dat zij dien absoluten eisch niet meer inhaerent zien aan

het kerkbegrip; dat zij ook in geen enkel opzicht iets willen doen, om die confessie te wijzigen, en dus alles maar zoo laten als het is, mits hun opwellingen niet op tegenstand stuiten. Een puzzel dus, maar die slechts anderen pijnigt.

En er is nóg een puzzel. Deze: hoe moet het nu met onze „inter-kerk-elijkheid” in vereeniging, in pers, etc.? Men zegt, schrijft, en maakt er zijn apologie (!) voor God en menschen van: wij stellen ons geen partij tusschen de kerken. Dat is een mooie zin, die echter blijkens de praktijk aldus moet vertaald worden: wij praten wel over dameshaar, wel over geen-, of één-, of twee-kinderen-stelsel, wel over de gerechtigheid tusschen de volkeren, en de rechten van de arbeiders, maar wij kijken geen woord, om elkaar geen pijn te doen, over de vraag: hoe wij Gods wil en recht moeten en mogen gehoorzaam zijn ten aanzien van de openbaring van Christus' lichaam. Wij praten niet over „kerken”, dat belékent in de praktijk: wij weigeren onderzoek te doen naar het „wezen”, het begrip der kerk, wij zien best kans, het terrein der christelijke gehoorzaamheid slechts fragmentarisch te „belichten”.

Hoe moeten wij interkerkelijken in pers, vereeniging, etc. nu met deze nieuwe „kerk” aan? Moet ze doodgezwegen worden, zooals we in het begin wel meer kleine „kerk”-formaties hebben doodgezwegen, tótdat haar leden zooveel kinderen hadden verwekt, die in hetzelfde doolpad voortliepen, naar een psalm zegt, en die kinderen zóóveel geld gingen verdienen, en zooveel moderne talen hadden geleerd, dat wij met hen moesten gaan rekenen, d.w.z. ze uitmoedigden mee te doen en ons voor te lichten inzake doolpaden en rechte paden? Want wij zijn knappe lui: wij zagen eerst kans, het terrein der christelijke gehoorzaamheid fragmentarisch te belichten, nu zien we — wat een zegen toch! — nu zien we ook al kans, de „spanning” in de gehoorzaamheid fragmentarisch te meten! Toch eischt dat voortdurende zorg, zooals u begrijpt... We kunnen b.v. voorschans deze nieuwe „kerk”, de C. S. K., wel doodzwijgen in de pers. Maar als ze straks eens INVLOED krijgt, wat dan? Moet ze dan ook in de kerknieuwsrubriek? Zoo ja, dan hebben we daarmee het beginsel aanvaard, dat alles wat zich kerk NOEMT, wat zich als kerk PRESENTEERT, door ons als kerk aanvaard wordt, kiezende wij geen partij, wij interkerkelijken. Maar dan zullen wij nog een rare kerknieuwsrubriek kunnen krijgen, op den duur. Het is immers zeker, volgens den bijbel ook, dat b.v. Rusland zich KERK-land zal noemen; er komt natuurlijk een „godsdienst” van den anti-christ, en het woord kerk is, dank zij onze interkerkelijkheid, en kerkelijke ongehoorzaamheid, en dank zij onze staking van het God dienend onderzoek op dit terrein al zóó uitgehold, en van zijn oorspronkelijke betekenis (de verhoogde Christus, die een gemeenschap heeft) beroofd, dat zelfs de anti-christ zich graag als kerk-mensch presenteeren zal. Nog eens dus: moeten wij werkelijk alles, wat zich kerk NOEMT, in de pers, in de actie, onder kerknieuws plaatsen, dan komt er wel meer. Doen wij dit echter niet, zeggen wij op onze redactie-bureaux, in onze modramina: ja maar DIT en DAT is GEEN KERK, best — maar dan hebben wij IN onze redactie-bureaux, en IN onze interkerkelijke vereenigingen voor ons zelf een DEFINITIE van het begrip KERK gegeven. Wie gaf ons daar het recht toe? Wie leerde ons daar den maatstaf? En als wij dien maatstaf hebben gevonden, zuiver particulier, los van eenige kerk in de wereld, hebben wij dan niet het aantal kerk-definities met één vermeerderd, hoewel wij zoo tuk waren op vernedering van het getal? En, als wij onze definitie van „kerk” toepassen op alles, wat zich als „kerk” presenteert, weten wij dan zeker, dat wij geen „beviende”, „kerken” kwetsen, door haar in te sluiten bij een kring, dien zij als vréemd, als anti-kerkelijk, afwijzen moet?

...

Ik weet het wel, sommigen zullen zeggen: hij geeft raadseltjes op; een onschuldig, maar vervelend bedrijf.

Maar het is wat anders. Het is een poging, om te doen zien:

a. dat wij tot nu toe alleen daarom met dit jongste geval niet verlegen zitten, omdat we tot nu toe geen last hebben van deze beweging, gelet op haar kleine GETAL;

b. dat we echter last kunnen en zullen krijgen, als dat getal groot, de beweging ernstig, haar voorbeeld nagevolgd mocht worden;

c. dat we echter niet pas kwesties moeten oplossen, als een beweging „groot” is geworden, doch vandaag, JUIST nu ze nog klein is, en ons volk voorlichting behoeft, omdat God de dingen heden, over 50 jaar, nog precies zóó TAXEERT, als vóór 50 jaar en heden;

d. dat we met elkaar eigenlijk heel erg verlegen zitten, omdat ieder weet, dat een situatie als hier open en bloot in de C. S. K. wordt aangedurfd, bij honderden „kerk-menschen” zóólijk gesproken reeds present is: n.l. het niet-handhaven van eigen confessioneele uitspraken om-

trent de kerk, en haar pretentie van er alleen-te-mogen-zijn, het niet-handhaven van hetgeen de confessie zegt omtrent het wezen der kerk; het naast elkaar kunnen waardeeren van verschillende den kerk-naam voerende „religieuze kringen”; terwijl we loch den moed niet hebben, over die dingen nu eens door te praten, van anderen op te praten;

e. dat we onze keus van wat wij als kerk erkennen of niet-erkennen puur en alleen aan „wereldsche” maatstaven ontleenen (waar is invloed, getal, gerucht?);

f. dat het kwaad der vaderen aan ons, kinderen, die erin deelnemen, bezocht en gestraft wordt. Vaderen en kinderen zijn bezig, Gods wet te verloochenen, te trappen, uit te lachen, te bagateliseeren, zoo dikwijls n.l. die wet van ons met hetzelfde geweld, als waarmee zij ALLE geboden afkondigt, eischt, dat wij GEHOORZAAM zullen zijn ten aanzien van de openbaring van Christus' lichaam. Dat is voor het christelijk leven, en voor het rijk Gods, even gewichtig, als b.v. het gehoorzaam zijn ten aanzien van het koopmansbedrijf, het huwelijksleven, den kinderzegen, het gezag, den sabbath, de afgoderij, den beelden-dienst. Dat wij over de vraag, hoe men over de praktijk van de gehoorzaamheid denken moet, van meening verschillen, dat KAN zwakheid van denken zijn; maar dat wij er niet over SPREKEN willen, dat wij dit punt overslaan, dat wij met elkander weigeren, dit onderwerp aan de orde te STELLEN, DAT is onze „verharding”.

En daarom zitten wij met onze interkerkelijkheid leelijk in de maag, hoe meer vereenigingen langs eigenwillige wegen den kerknaam veroveren. Waarom zou ik deze menschen niet erkennen, als ik vóórt ieders standpunt erken, zoodra hij zegt: ik heb een kerk gesticht? Laat ons OP TIJD bezinning zoeken, en bedenken, dat niet aan ons believen, niet aan een krant-directie, niet aan een redacteur, niet aan een bestuursmeerderheid, maar aan Gods Woord de vraag te beantwoorden staat: wat is de kerk? Dan leeren wij veel als niet-kerk beschouwen; en wie dan in een bepaalde situatie publiek geen partij kiezen kan (zulke posities kunnen voorkomen), die moet zijn „kerknieuwsrubriek, of zijn „interkerkelijke” organisatie afschaffen. Om er iets anders voor in de plaats te stellen, dat den bij de menschen wel onbeschermde, maar bij God in Zijn Woord wel degelijk beschermde naam „kerk” niet langer ijdelijk gebruikt. Ijdelijk, dat kan ook beteken: zonder over het probleem van den naam zelfs na te denken. Dan wordt b.v. de voormalige kerknieuwsrubriek in de christelijke dagbladen een rubriek van vroomheid, of van „geestelijk leven”, of van in godsdienstige richting zoekend leven, of van aesthetische, piëtistische gezelschapsleven, religiositeit, of iets anders, maar in elk geval géén KERKnieuwsrubriek. Dan wordt een voormalige „inter-KERK-elijke” actie genoemd naar wat ze reeds WAS: een actie van „algemeen religiositeit”, van vroomheidsstreven, van humanisme-niet-zonder-den-naam-Gods. Wij zijn den naam „interkerkelijk” dan kwijt; want gelijk men slechts inter-nationaal kan zijn, als er naties zijn, zoo kan men slechts inter-kerkelijk zijn, als er kerken zijn. Maar het is voor velen de vraag, of wat zich in de interkerkelijke banen wringt, den kerk-naam voeren mag. Van de nieuwste „kerk” (de C. S. K.) ontkennen we het vrijwel allen, geloof ik; en daarom neem ik haar juist als voorbeeld, al zie ik hetzelfde vraagstuk reeds lang ons opgegeven.

En dan blijft er natuurlijk wel strijd; want dan komt de vraag: wat is religie, waar is het recht van het voeren van Gods naam? Dan worden DIE kwesties door het leven zelf aan de orde gesteld, en kan men wederom pas uit het al-of-niet-aan-de-orde-stellen ervan constateeren, of men ten aanzien daarvan in het tijdperk der verharding leeft, dan wel in dat der bekeering. Evenals vandaag het al-of-niet-aan-de-orde-stellen van de vraag, wie het recht heeft, den KERK-naam te voeren, beslissen zal over de vraag, of wij met onze verlegenheidstermen van inter-kerkelijkheid ons verharder dan wel bekeerden. Maar HEDEN is het onderzoek daarover ons door God opgelegd.

Bij dit onderzoek moeten de diplomaten ALS ZOODANIG opzettelijk een verbod van toelating hebben. Ze mogen slechts als gehoorzamen, die dwazen om Christus' wil durven zijn, gelijk eertijds een zekere Paulus, zich laten „afzonderen” door den Heiligen Geest tot de vergadering; zoo was het ook in Handelingen 13, toen de Kuriós met de kerk naar Cyprus kwam op weg zijnde naar de Bataven en de Saksers.

En dan moet ter vergadering de voorzitter niet veel drukte maken. Geen mooie speech, die aan de kranten gestuurd wordt.

Hij kan b.v. dit doen.

Hij kan zeggen: menschen, (want of gij broeders en zusters zijt, is hier bij het BEGIN der vergadering juist disputabel), menschen, ik lees u het derde gebod van de wet des Heeren. Gij zult den naam des Heeren uws Gods niet ijdelijk gebruiken. Pauze.

Mens-
kerk.
hoogste
is ten
den ve-
spotten,
landers.
studeer-
Pauze
Mens-
Kuriós,
in de „
Pauze
Mens-
lijk ge-
schul-
Een
Vervo-
der gevr-
broeders-
making,
één mij

Vrucht

Ieman

Wege
1932 ge-
Rijssen,
de Ger.

(in bez-
Ger. Ge-
Nieuwe
Brieven
Hfd. d.

Dit is
het resul-
gehoorza-
beginnen
letjes in
der chris-
sommige
zich gere-
formeerde
vraag, of
in-zake
geding gel-
deze adv-
al te lang
De adv-
„Onze V-
En nu
nu nooit
t's om
Wie i-
ties beh-
dood-zwijg

„Gerefor-

Nog ste-
over den
vragen ge-
zal ik dat
moet even

LITE

In

In de in-
ik als het
een bescho-
ontwikkeli-
Een nag-
dier-Bakk-
belangrijke

Ina Bou-
kundigen
leden”. En
naam vest-
trekken. T-
haar twee-
neelstuk „I-
leden, na v-
Het dramal-
haar rijke
André de
„het toone-
„Maar”, al-
„wanneer il-
willekeurige
ken, en dan
Als zoo c-
Auteur zelf
constateer-
productie, l-
is het onde-
veln. Welk
wordt als v-

er alleen-
van hetgeen
der kerk; het
verschillende
kringen"; ter-
over die din-
nieren op te

als kerk er-
aan „we-
(waar is in-

ons, kinderen,
estraft wordt.
is wet te ver-
n, te bagatel-
van ons met
ALLE geboden
ZAAM zullen
van Chris-
ristelijk leven,
chtig, als b.v.,
aan het koop-
kinderzegen,
den beelden-
men over de
enken moet,
zwakheid van
ver SPREKEN
aan, dat wij
p aan de orde
arding".

erkerkelijkheid
nigingen langs
roveren. Waar-
kennen, als ik
odra hij zegt:
OP TIJD be-
et aan ons be-
niel aan een
rderheid, maar
woorden staat:
veel als niet-
bepaalde situ-
ke posities kun-
er knieuwru-
organisatie
or in de plaats
hen wel on-
od in Zijn
rmden naam
Idellijk, dat
et probleem
n. Dan wordt
iek in de chris-
vroomheid, of
godsdienstige
ese, piëtistisch
anders, maar
riek. Dan wordt
actie genoemd
van „algemeen-
n, van huma-
Wij zijn den
ant gelijk men
er naties zijn,
k zijn, als er
n de vraag, of
en wringt, den
ieuwste „kerk“
ijwel allen, ge-
juist als voor-
uk reeds lang

trijd; want dan
ar is het recht
m? Dan wor-
elf aan de orde
it het al-of-niet-
en, of men ten
der verharding
ng. Evenals
stellen van de
K-naam te voe-
f wij met onze
lijkheid ons ver-
HEDEN is het
od opgelegd.
omaten ALS
van toelating
hoorzamen, die
zijn, gelijk een-
a „afzonderen“
rgadering; zoo
en de Kurios
op weg zijnde
voorzitter niet
peech, die aan

of gij broeders
IN der vergade-
ik lees u het
m. Gij zult den
ellijk gebruiken.

Menschen, er is een woord, dat men spelt:
kerk. In dat woord zit de naam Gods. Zijn
hoogste naam. Want de Naam van Jahwe uw God
is ten volle uitgestort in den naam van Kurios,
den verhoogden Christus, die zich niet laat be-
spotten. Ook niet door veramerikaniseerde neder-
landers, die „the profit of religion“ hebben be-
studeerd.

Pauze.

Menschen, wij moeten den naam van Jahwe—
Kurios, uw God, niet ijdelijk gebruiken, ook niet
in de „kerk“-benamingen.

Pauze.

Menschen, wij moeten den naam kerk niet ijdel-
lijk gebruiken, want Jahwe—Kurios zal niet on-
schuldigh houden, die Zijn naam ijdelijk gebruikt.

Een halfuur stille.

Vervolgens schifting. Schifting in de praktijk
der gevallen beslissingen tusschen broeders en niet-
broeders, zusters, en niet-zusters. Daarna gezond-
making, en de ontdekking, dat men was gekomen
een mijlpaal dicht bij de parousie.

Vruchten der verleugening.

Iemand zendt mij de volgende advertentie:

Gewijzigde oproep.
Rijssen.

Wegens uitbreiding wordt met ingang van 1 Jan.
1932 gevraagd aan de Chr. School, Banisweg 40 te
Rijssen, uitgaande van de Ger. Gem. o. h. Kruis en
de Ger. Gem. een

Onderwijzer of Onderwijzeres

(in bezit van acte N. H.), Geref. Gem. o. h. Kruis;
Ger. Gem.; Ned. Herv. (besl. Ger. beg.) of Chr. Geref.
Nieuwe school. Moete omgeving.

Brieven met en om inlichtingen z. sp. m. aan het
Hfd. d. Sch. H. KATTENBERG Jr, Banisweg 38.

Dit is nu de vrucht der verleugening. Dit is nu
het resultaat van de stelselmatige weigering van
gehoorzaamheid en ook van samenwerking (om te
beginnen in een eerlijk uitvechten van geschil-
djes in de pers), zooals we die zien van de zijde
der christelijk-gereformeerden, oud-gereformeerden,
sommige quasi-gereformeerde hervormden. Ieder die
zich gereformeerd noemt, is goed, maar de gere-
formeerde kerken hebben geen goed materiaal. De
vraag, of men gehoorzaam is aan Gods wet
in-zake de kerk, is hier officieel buiten
geding gelaten. Zie een artikel van mijn hand, elders;
deze advertentie bewijst, dat zulke artikeltjes niet
al te lang meer een slag in de lucht kunnen heeten.

De advertentie komt voor in Chr. Schoolblad
„Onze Vacatures“ van 17 Sept. 1931.

En nu vraagt er weer iemand: kom, hebt u
nu nooit gehoord van de pluriformiteit der kerk?
Is nu de vrucht der verleugening?

Wie is nu de vredesman? Die de kwes-
ties behandelt, of die ze met dit resultaat
dood-zwijgt?

K. S.

„Gereformeerd“.

Nog steeds in verband met wat ik hier schreef
over den naam „gereformeerd“ zijn mij enkele
vragen gesteld, o.m. door ds J. J. Buskes. Gaarne
zal ik daarop trachten te antwoorden; maar men
moet even geduld hebben.

K. S.

Ina Boudier-Bakker en haar werk.

III.

In de inleiding op deze artikelenserie noemde
ik als het tweede punt dat van beteekenis is bij
een beschouwen van literairen arbeid de schrijvers-
ontwikkeling.

Een nagaan van deze ontwikkeling bij Ina Bou-
dier-Bakker levert dan ook voor ons onderwerp
belangrijke resultaten.

Ina Boudier-Bakker begon in 1902 haar letter-
kundigen arbeid met toneelwerk, het stuk „Ver-
leden“. En, ofschoon ze als romanschrijfster haar
naam vestigde, het toneelspel bleef haar aan-
trekken. Tusschen „Armoede“ en „het Spiegeltje“,
haar twee bekendste romans, verscheen het too-
neelstuk „Het hoogste recht“, en enkele jaren ge-
leden, na vele andere romans weer, „Springvloed“. Het
dramatische loopt dus als een ader door heel
haar rijke productie heen. Zelf verklaarde ze aan
André de Ridder, die haar kwam interviewen¹⁾,
„het toneelmatige zit vanzelf in mijn werk“. „Maar“, aldus
voegde ze er onmiddellijk aan toe, „wanneer ik het probeer,
verzeil ik op de klip, on-
willkeurig steeds te verrijzen, te veel uit te wer-
ken, en daar is het toneel minder voor geschikt.“

Als zoo dikwijls geven hier de woorden van de
Auteur zelve ons het juiste inzicht in wat we
constateeren: het dramatische loopt door heel haar
productie, behoort dus tot haar „stijl“ en toch
is het ondergeschikt aan den roman en de no-
velle. Welnu, een als toneelstuk opgezet werk
wordt als vanzelf een roman, omdat niet in het

actieve de kracht van Ina Boudier-Bakker ligt,
maar in de analyse. De handeling is voor haar
altijd secundair, reflex van wat er van binnen, in
de ziel, gebeurt of gebeurd is. En aan den ande-
ren kant is die handeling voor haar ook weer een
onmisbaar ding, omdat ze daaraan haar gege-
vens moet ontleenen voor dieper onderzoek. Van-
daar dat ze zegt, dat het toneelmatige vanzelf in
haar werk zit.

Deze verhouding is wellicht duidelijk te maken
met een eenvoudig voorbeeld. Als een dokter bij
zijn patiënt koorts constateert, is die koorts hem
bewijs, dat er met dien zieke iets niet in orde is;
hij ziet die koorts slechts secundair, als reflex.
Maar aan den anderen kant neemt hij er ook weer
nauwkeurig nota van, omdat de graad en de be-
weging van die koorts hem gegevens verstrekken
omtrent het eigenlijke ziekteproces. Die koorts hoort
dus bij de ziekte en is toch de ziekte niet. Zoo
ligt het dramatische, het toneelmatige in den aard
van Ina Boudier-Bakker's werk en is toch het
essentiële daarvan niet. Zoo komt het, dat we
telkens toneelstukken vinden in de rij van haar
geschriften en dat haar betoekenis toch ligt in
haar romans. Deze dienen we dan ook nader te
beschouwen.

In de romankunst van Ina Boudier-Bakker, die
chronologisch over ruim 25 jaren loopt, zijn drie
perioden te onderscheiden:

- een periode van romantiek,
- een periode van realisme,
- een periode van zielkundige ontleding.

De romantiek-periode is de eerste. Ze duurt van
1902—1904 en omvat drie geschriften: *Machten*,
Verleden, *‘t Beloofde Land*.

De realisme-periode is die van den overgang,
valt chronologisch plm. 1904 en daaruit dateert
eigenlijk slechts één geschrift: „Wat komen zal“.

De periode der zielkundige ontleding is die der
kracht, de grootste, de belangrijkste, beginnend
1905 en door alle evoluties van den tijd rustig
zichzelf blijvend. Alle verdere geschriften zijn uit
deze periode, maar er zijn, zooals bij elke be-
wegende lijn, eenige hogere punten; die worden
gevormd door *Kinderen* (1905) — *Armoede* (1909)
— *Bloesem* (1912) — *‘t Spiegeltje* (1917).

Deze laatste roman vormt het beginpunt van een
opzichzelf staande lijn, die in zekeren zin een
vierde periode zou genoemd kunnen worden, maar
dan alleen in zoverre, dat het onderwerp van be-
handeling verandert, niet de wijze van behande-
ling. Die lijn is dan die van *‘t Spiegeltje* (1917) —
De Moderne Vrouw en haar tekort (1921) — *Moeders*
(1923) — *Twee voeten* (1928), — *Tooverlan-
taarn* (1929) — *De Klop op de Deur* (1930).

Bezien we elk van deze perioden iets nauw-
keuriger.

De romantiek-periode is die van het debuut,
het begin. De fantasie, die overwegend was in
de droomen der kinderjaren, speelt nog een groote
rol, evenals de symboliek, die weerspiegeling is
van buitenlandschen invloed. Het voornaamste
boek van deze periode is „Het Beloofde land“,
dat de Ridder in zijn interview terecht aldus karak-
teriseert: „de ware menscheijkheid van de ge-
danten, die in deze boeken verschijnen, ligt te-
veel verborgen achter het mysterieuze, het fan-
tastische van de schepping: ‘t zijn zware, maar vage
schimmen.“²⁾

In de boeken van dezen romantischen tijd vinden
we ook nog de onwaarschijnlijkheden en de toe-
valligheden van het beginnerswerk. Heel het ge-
geven van het toneelstuk „Verleden“ b.v. is een
onwaarschijnlijkheden. Dolf Verduin, de hoofdper-
soon, is in Amerika tot verduistering gekomen en
heeft daarvoor met gevangenisstraf geboet. Na dien
strafstijd komt hij terug naar Holland en vindt in
de liefde van een hem trouw gebleven meisje
weer de kracht om zich op te heffen, te meer,
daar van zijn daad daarginds niets is bekend ge-
worden buiten kring der familie. Maar nu is het
zijn vader, die zijn ondergang veroorzaakt, omdat
die niet kan laten varen zijn wantrouwen in Dolf
en dat altijd weer laat blijken. De bedoeling van
het stuk is, te doen zien, dat de geestelijke druk
van het verleden machtig genoeg is, om iemands
leven voor goed te ververven. Maar die bedoeling
wordt vrijwel krachteloos gemaakt door de on-
waarschijnlijkheden in de houding van den vader.

Diezelfde onwaarschijnlijkheden vinden we ook in
„Machten“, in het verhaal van de oude moeder,
die niet sterven kan, zoolang ze niet gehoord heeft
het geluid van den eersten stoomhamerslag in
de fabriek, ten teken, dat de werkstaking is ge-
eindigd.

‘t Is duidelijk, dat de fantasie in dit alles een
te groote rol speelt en dat te weinig inzicht in
werkelijk levensverhoudingen de Schrijfster par-
ten speelt.

„Het Beloofde Land“, het hoogtepunt van deze
romantiek, is tegelijk het einde ervan. Van Cam-
pen zegt, dat dit boek de hoogste apotheose is van
wat invloed vermag, maar dat ze dien daarmee
tegelijk nitschrijft en voor goed kwijt is.

Het volgende boek „Wat komen zal“ bewijst dat.
Daar is metterdaad realisme gekomen in de plaats
van romantiek, daar is levenswerkelijkheid in de
plaats van symbolische abstractie. Maar „het ge-

val“ zelf, dat in dit boek wordt beschreven, is
nog vlak, zonder diepgang, en toevalligheid moet
nog het gebrek aan psychologisch inzicht vergoe-
den. Men kent wellicht het geval: een flinke jonge
man, Vos, wil een meisje vragen, dat hij liefheeft.
Maar hij weet niet, dat dit meisje, Trees Stolk, tot
een ander in betrekking heeft gestaan en moeder
is. Als hij dat hoort, is hij diep teleurgesteld en
kan er niet toe komen, zijn plan ten uitvoer te
leggen, hoeveel strijd hem dit besluit ook kost.

Dat is realisme — alledaagsch wel, maar toch
werkelijkheid, puur sang. En er zit een psycho-
logische zijde aan de zaak: de vraag, wat nu bij
den jongeman den doorslag zal geven, zijn liefde
of zijn teleurstelling. De Auteur dus, die dit „geval“
te behandelen krijgt, zal het zielegebeuren van
dien Vos moeten ontleden en dan komen voor de
analyse van tweeërlei strijd: dien van zijn liefde
tegen zijn teleurstelling en afkeer, dien van zijn
afkeer tegen zijn liefde, een strijd, die ten slotte
in één daad, een besluit, hoe dan ook, zijn oplossing
zal moeten vinden.

Maar hier komt nu het vlakke, het gebrek aan
psychologisch inzicht voor den dag. De Schrijfster
vermag deze worsteling nog niet uit te beelden
en vindt dan de oplossing in een gelukkige toe-
valligheid: de mededinger, vader van Trees' kind,
sterft, het kind sterft zelf ook en nu is Trees
weer geheel vrij, om een nieuw leven te beginnen.
Literair gezien is dus dit boek in zijn hoofd-
zaak zwak. Maar daar staat direct tegenover, dat
in allerlei details zoo duidelijk het Schrijfters-
talent naar voren komt, en van sommige neven-
figuren de psychologische analyse zoo goed is,
dat men toch met dit boek een nieuwe periode in
de ontwikkeling van Ina Boudier-Bakker ziet be-
ginnen, die goede beloften heeft en de vervulling
van die beloften zelfs als dichtbij doet verwachten.
Voortreffelijk b.v. is in dit boek de tekening van
het met slimmigheidjes Trees' schande willen be-
dekken, bij haar moeder en haar zuster, die het
doen voorkomen alsof het kind het dochtertje is
van een elders overleden zoon en broer. Dat is rea-
lisme van het echte soort. En even voortreffelijk
is de uitbeelding van de oude bes, bij wie Trees
voor de geboorte van haar kind verborgen gehou-
den wordt. Dat is psychologische ontleding van
het echte soort. En dus komen we tot de conclu-
sie, die we straks als feit stelden: dit boek is een
overgang en de periode, die er door vertegenwoor-
digd wordt, een overgangsfase.³⁾

Dat realisme zal blijven, maar dan verdiept en
zuiverd en dat beteekent het begin van een nieuwe,
derde periode, die van psychologische
kracht.

Daarover in een volgend artikel.

C. T.

¹⁾ Zie „Den Gulden Winckel“, 1915, p. 49 vlgg.

²⁾ Wie over dit alles meer wil lezen, verwijs ik naar het
reeds genoemde artikel van M. H. van Campen in „Neder-
landsche Romaniciëres“.

HET BOEK VAN DE WEEK

Benjamin Breckinridge Warfield, Calvin and
Calvinism, New York, Oxford University
Press, 1931.

Nog veel te veel heerscht onder onze Gerefor-
meerden de meening, dat er eigenlijk alleen in
Nederland zuiver Calvinisme te vinden is. In Ame-
rika en Zuid-Afrika ook nog wel, maar dan toch
feitelijk alleen bij hen, die van Hollandsche af-
komst zijn.

Dat er zoo gedacht en gesproken wordt, is een
droef gevolg van de verbroken eenheid. Eerst in
de laatste jaren begint er weer eenig verband te
komen tusschen de Gereformeerden hier en elders
en het is merkwaardig, dat juist in ons land de
Gereformeerden wonen, die van zulk een verband
niet willen weten. En de oorzaak daarvan blijkt
altijd weer te zijn, dat men oordeelt er alleen maar
slechter van te kunnen worden.

We zijn zoo wel heel ver verwijderd van de
Dordtsche Synode, die we anders nog al eeren,
waar officiële afgevaardigden van tal van kerken
tegenwoordig waren. Het behoeft althans niet van
te voren voor ons vast te staan, dat er van al die
Gereformeerde in het buitenland niets is over-
gebleven.

Het tegendeel is waar. Met name in Engeland
heeft de Gereformeerde kerk in de zeventiende
eeuw een bloeiperiode doorgemaakt, zeker niet min-
der dan in ons vaderland. En gelijk in Nederland
veel te gronde ging, maar er door Gods genade
toch ook een groep trouw bleef aan de Gerefor-
meerde belijdenis, zoo is het in Engeland geweest
en in het met Engeland nauw verwante Amerika.
Ook in de Presbyteriaanse kerk aan beide zijden
van den Oceaan sloop het modernisme binnen.
Maar dat stuitte op verzet niet het minst bij die
kleine groep, die van ganser harte aan de be-
lijdenis der vaderen trouw bleef.

Die kleine Gereformeerde groep heeft ook in de
negentiende eeuw zijn theologen gehad. Godgeleer-